
az író és kora

Jean Paul Sartre üdvözlése

MIROSLAV KRLEŽA

Kedves Jean Paul Sartre, ezeket a szavakat köszöntésnek szántam íróink nevében, akik azért jöttek össze, hogy kinyilvánítsák rokonszenvüket Ön iránt, és mintegy bevezetésül a művészi alkotás szabadságáról és sok egyébről folytatandó beszélgetésünkhöz.*

Ön (velünk együtt) élete egész művével azt firtatja, hányat is mutat voltaképp korunk civilizációjának toronyórája, s ez a kérdés, elismerem, nem oly egyszerű, tekintve, hogy ma, nyugat-európai szemszögből, okkal úgy tűnik, sötét éjszaka van, talán csak öt perc éjfélig s a nyugat-európai út végéig. Az elfelejtett és elhagyatott világrések szemmértékével viszont, ott, ahol az éhező és elmaradott tömegek épp hogy elindultak a művelődés útján (az úgynevezett koldusbotra jutott, gyarmati népek szemmértékével), vakbuzgó hittel hirdetik, hogy még csak most virrad, s az a bizonyos Nagy Nap, amelyről nemzedékek álmodoztak, még csak most kezdődik. Nyilvánvalóan két másnemű, társadalmilag, s következésképp szellemileg, erkölcsileg, történelmileg is évszázadokon át teljesen szétválasztott rendszerrel, két össze nem egyeztetett világnézettel állunk szemben; s hol leljük a ma Emberét az ily fájdalmasan szétfutó jelenségek közepette, hol az emberi Küldetés értelme ebben a mi kettéhasadt korunkban és végül is, mi az Ember ma, hova tart, mi lesz vele, olyan kérdéssor ez, amelyről Ön, kedves Jean Paul Sartre, emberileg szerfelett izgató, mindenekfölött őszinte és közvetlen módon szólott, s épp ez, úgy hisszük, a költői megnyilatkozás lenyűgöző hatásának kétségtelenül legtartósabb eleme.

A mi könyveink olyan történelmi pillanatban íródnak, amikor igen nehéz volna eldönteni, hogy a célkitűzések, erkölcsi és politikai meggyőződések mai, mind nyugtalanabb zürzavara közepette, az ember és a gép harcának az utóbbi győzelmét mutató kimenetele láttán, mi lesz a költői és művészi értékekből, amelyek nekünk, esztétáknak olyany-

* Ez a beszélgetés 1960. május 15-én zajlott le, a Jugoszláv Tudományos Akadémia zágrábi székházában.

nyira szívünkhöz nőttek, hogy egyetlen pillanatig sem képzelhetjük el a világot művészet nélkül? Mi lesz a költészetből ebben a zenebonában, ebben a mai világban, ahol politikai elfogultság és fegyverek csörgése kíséretében a vak mennyiség jut túlsúlyba, mi lesz az igazi, mélyen rejlő és elfojtott emberi érzésből, amely ma, számtalan veszélytől fenyegetve, mindinkább belevész önmaga valódi és hamisítatlan közvetlenségének tagadásába?

Őn most idevetődött hozzánk, ebbe az országba, ahol egy szocialista rendszer épül és ahol mindenkor szem előtt kell tartani, hogy ez a harc az új társadalmi alakzatokért többé-kevésbé még mindig elmaradt viszonyokban folyik és a politikai hatalomnak, történelmi lomhaságok koloncát hurcolva, viszonylag rövid időközben kell leküzdenie századok roppant visszahúzó örökségét.

Őnt, a humanistát, aki mindenfajta széptani kísérletezésnek fölébe helyezi a politikai elkötelezettséget, mint minden író legelső és legmagasabb hivatását, Őnt, kedves Jean Paul Sartre, elsősorban az úgynevezett polgári és művészi szabadság kérdései érdeklik, függetlenül az egyes országok politikai és társadalmi viszonyaiban végbement szerkezeti változásoktól. Erre vonatkozóan, engedje meg, hogy felemlítsem Mickel Ross némely ellenünk irányuló megállapításait, mert épp az ő példája igen alkalmas arra, hogy közvetítésével úgyszólván módszeresen megközelítsük a kérdést: hogy s mint állunk a szerzett avagy veszélyeztetett emberi jogokkal azokban a rendszerekben, amelyeknek a keretében szocializmust építenek.

Mickel Rossz (az AFL-CIO, az USA központi szakszervezeti szövetsége nemzetközi kapcsolatokat ápoló osztályának igazgatója), visszautasítva az együttműködést szakszervezeteinkkel, épp a napokban kijelentette, hogy nálunk a szakszervezeteknek nincs semmilyen joguk, hovatovább, még a legreakciósabb tőkés országokban is szavatolt, legelemibb szakszervezeti joggal, a proletariátus sztrájkjogával sem rendelkeznek, továbbá, hogy a munkaerő nálunk a világ legteltesebben jogfosztott és legcinikusabb kizsákmányolt munkaerői közé tartozik.

A statisztika számadatai, persze, az efféle politikailag elfogult párbeszéd keretében, igen gyakran eltérítenek a tárgytól, én azonban mégis úgy gondolom, hogy a fejenkénti egy USA-dollár, amennyi naponta egy polgárunkra jut az egész évi nemzeti jövedelemből, nem egészen egyenlő a Mickel Ross által képviselt texasi polgár napi 13 USA-dollárjával. A különbség még mindig 12 dollár naponta, jóllehet biztos vagyok benne, hogy ebből a texasi viszonyszámából legalább 8 dollár nemzeti jövedelem nem a fogyasztók, hanem a bank zsebébe megy, ám ezek már nemzetgazdasági részletkérdések, amelyeknek taglalásába nem kívánok belebocsátkozni, minthogy e részletek nem tartoznak összejövételünk vizsgálódási körébe.

Nálunk nincsenek gazdasági sztrájkok — ez igaz, de éppúgy megkérdezhetnénk, voltaképpen ki ellen sztrájkoljon nálunk a szervezett, szakszervezeti munkaerő, amikor ez a munkaerő egyben a termelőeszközök tulajdonosa is, vagyis kizsákmányoló és kizsákmányolt egy személyben, holott erről a látszólag mellékes részletről rendszerint megfélemlenek azok, akik dolgaink állását bírálják. Meglehet, az efféle szólások képmutatásnak is tűnhetnek, akár az a bibliai, hogy nemcsak kenyérral él az ember, ám mégis dialektikus igazság, hogy nem ugyanaz szocializmust

építeni egy napi 10—12 dolláros nemzetijövedelem-átlagot biztosító gazdag, iparosított országban, vagy egy szegény parasztországban, ahol egy földműves háztartás jövedelemtöbblete még nemrégiben, egy-két évtizeddel a legutóbbi háború előtt, körülbelül 300—500 dinár volt, tehát egy legalább öttagú parasztcsaládra egy viszonylag olcsó Borsalino-kalap ára jutott.

A klasszikus, nyugat-európai tőkés országokban, ahol szocializmuson (tekintettel a proletariátus aránylag igen magas szintjére) a politikai hatalom meghódításának mikéntjét kutató tanok és elméletek összességét értik, a szocializmust hirdető teoretikusok, ideológusok és irodalmárok propaganda szempontból látszólag kedvező helyzetben vannak, módjukban lévén gazdag szókinccsel, az antikapitalista ördögűzés jól ismert varázsigejével űzni a „tisztátalan szellemet” a tőkés betegből. Tekintsük ezt a kérdést amilyen szémszögből tetszik, egy okszerű következtetés szükségképpen adódik, éspedig az, hogy nem ugyanaz könyveket írni és szocialista építést hirdetni egy gazdag és egy szegény országban. Szokatlanul hangzik, de a tapasztalat kioktatott bennünket arról is, hogy még a szocializmusban sem mindegy gazdagnak vagy szegénynek lenni, s hogy ebben a dologban, vagyis a nyomor és szegénység szorongató karjaiban mit sem segít az ékesszólás, akármilyen aranyszájú, ezt már utunk legelején silány vigasznak találtuk. Az antikapitalista szónokok, pálcát törve a tőkés rendszer minden háború és az emberiséget sújtó minden szerencsétlenség fő okozója fölött, nem viselkednek sokkal értelmesebben az egyenlítői-afrikai bennszülötteknél: könyveikben és sajtójukban hamis isteneket égetnek, minden rossz és minden átok hiteles kútfeje gyanánt, holott továbbra is álkényszerek bálványimádatának bűvkörében maradnak. Ez az antikapitalista bűbájosság (amely előttünk is jól ismeretes, saját régi tapasztalatunkból, a legutóbbi háború előtti, ma már rég elfelejtett két évtizedre nyúló időszakból), sajnos, nem segít azokban az országokban, ahol a politikai hatalom a proletariátus kezében van, márpedig, mint Ön is jól tudja, épp ez a helyzet a mi országunkkal is, teljes tizenöt éve. Ez a súlyos és válságos tizenöt év megtanított bennünket arra, hogy a tények világa „könyörtelenül önfejű”, ahogyan ezt az angol szólást Vlagyimir Iljics idézte gúnyosan, a sarkvidéki orosz télben, egyedül, a nyugat-európai proletariátustól is magára hagyva, egy vadul fölkapart forgotag kellős közepén, amikor egész Oroszország (1920—21 telén) alig rendelkezett tízvalahány roncsolt, hasznavehetetlen mozdonnyal...

Ne értsen félre, kedves Jean Paul Sartre; mindezzel korántsem akarom azt mondani, hogy a tétlen belenyugvás az egyedüli mód, amellyel az irodalom válaszolhat a társadalmi vagy politikai viszonylatban felötlő kóros jelenségekre, még ha a szocializmus építéséről van is szó, de az a negatív gyakorlati tapasztalat, ami szükségképpen leszűrődik azokból a roppant erőfeszítésekből, amelyekkel a társadalmi szerkezet gyökeres megváltoztatása jár egy elmaradott országban, ez a drágán megfizetett, bár hasznos tapasztalat megváltoztatta régi, elkoptatott ismerveinket, és lényegesen csökkentette minden túlzó, elvonatkoztató vonzalmunkat az elvekkkel való mindenfajta akadékoskodás iránt, még ha azok szindikalista elvek is, Mickel Ross mintájára. Nem azért vetem magam ezekbe a képzettársításokba, mintha védelmezni akarnám a fogytékosságokat, amelyek a mi gondokkal teli életünkben is mindenna-

posak, bár ugyanakkor kétségtelenül, a jövő szempontjából, történelmi eredményeknek is számítanak, hanem azért, hogy főbb vonalakban vázoljam kiindulópontunkat az úgynevezett művészi alkotószabadság kérdésében, amennyiben a további beszélgetés során meg akarnánk egyezni Önnel: mi hát a teendők nekünk, íróknak, a konkrét helyzetben?

Hogyan vállaljuk a szocializmust: mint egy eszme védelmezői vagy bírálói, mint politikailag irányzatos szószólók, vagy mint Goethe, aki azt vallotta, hogy a politikai költészet nem méltó Orpheusz hárfájához? Mi a költészet és mi a politika — ez a kettősség feszül az Ön szövegeiben, viszont megkérdezhetnénk, van-e csak egy társadalmi jelenség is ezen a világon, amely nem függ politikától?

*

Nálunk és mindenütt a világon az emberek hajlanak a gépek gyermeteg istenítésére. A gép csakugyan egy olyan természetfölötti kellék szerepét kezdi betölteni, amely számtalan megoldatlan kérdés fölé emelkedve egyedül hivatott az eljövendő nemzedék boldogságát és bőségét biztosítani. A gépimádat bővületében az ember ma azt hiszi, hogy a Holdra téve a lábát megszabadul valamennyi gondjától, s hogy ezekkel a világúri kiruccanásokkal egy csapásra véget vet különféle bajainak „ideleln, közöttünk”, ideértve szerelmet és halált, boldogságot és boldogtalanságot, egészséget és betegséget, az élet örömét és a drága sírok mélabúját.

Mit tegyen a költő-ember ezen a kis tekén, amelyen már néhány ezer éve oly kétségbeesetten folyik a harc az ostobasággal, egyszóval mindazzal, aminek a neve bálványimádat vagy vakhit, s amit tegnap még egyházi vagy politikai zsarnokságnak hívtak? „Az ember akkor válik szabaddá, amikor nem kell többé dolgoznia”, így valahogy írta körül Marx a szabadságot, s ma, amikor ugyanez az ember már útban van afelé, hogy valóban megszabaduljon a kényszerű munkától, dörén a levegőbe készül röpíteni ezt a kis földgolyót, amelyen annyi sok bölcs dolgot fedezett fel és talált ki.

Kérdjük mi, vajon jelenthet-e egyebet az Ön műve, mint merész harcot e nagyszabásúan otromba, valósággal jégkorszakbeli politikai dőreség ellen? Az Ön módszeres erőfeszítései, amelyekkel leleplezi az áldemokrácia színpalak mögé rejtőző titokzatosságát (ugyanakkor, amikor a valódi demokrácia napról napra mindinkább kiveszőben van), nálunk baráti rokonszenvre találnak, mert a mi balos irodalmunk, az emberi és művészi jogok zászlóvivője, ugyanígy, évtizedeken át, küzdött a hazug demokrácia nyilvánvaló képmutatása ellen. Mégis, kedves Jean Paul, bármennyire is becsüljük az Ön mai felfogásait, kiindulópontunk a jelen pillanatban különbözik! Ön ma azért csatázik, hogy az erkölcs és értelem győzedelmeskedjék a bank, a hadsereg s az egyház vak politikai erői fölött, a mi könyveink pedig egy olyan politikai környezetben készülnek, amely tetteleg lesöpörte a történelem porondjáról az esetleges történelmi visszaesés kísérteteit feltámasztó negatív erőket. Ön ma személye ellen ingerli az „olaj és vér” dacos világát, amely bármely pillanatban az abszolút nulla szintjére süllyesztheti a legegységesebb emberi jogokat, s miközben az Ön szabadságszerető jelszavai (amelyekben min-

den kétséget kizáróan megtagadja az emberi jogok mindennemű tagadását), elvakult gyűlölet tárgyát képezik, nálunk a visszahúzó erők fölötti győzelem mindennapos adminisztrációba ment át, amelynek valamennyi programba iktatott rendelkezés értelmében a termelőerők szabad társadalmi közösségévé kell változnia, a párizsi kommunárok eszményei mintájára. Az író Önöknél, ha a humanizmus elveiért harcol, szükségszerűen és kibékíthetetlenül szembekerül azzal a civilizációval, amelynek egyedüli elvei még mindig az erőszak és az osztalék, a mi íróink viszont, ha meggyőződéses szocialista, politikailag elkötelezi magát társadalmi elveink végrehajtására, mint egy olyan társadalom tagja, amely politikailag leküzdötte a múlt összes maradék erőit.

Engedje meg, hogy egyetlen egészen közönséges példával érzékeltessem, milyen naponként fokozódó ütemben fejlődnek társadalmi és művelődési viszonyaink, s mégis milyen lassan fejlődnek ahhoz, hogy ábrándokba ringathatnánk magunkat és elhitethetnők magunkkal, végérvényesen kilábaljunk a nyomorból és elmaradottságból. Ez az épület, ahol most összejöttünk, a Jugoszláv Akadémia palotája, amelyet a horvát nép épített egy nagylelkű püspök-jótevője közreműködésével, százezer aranyra rúgó adományösszeget kuporgatva össze, kilencven évvel ezelőtt, amikor a Balkánon még nem volt egyetlen független szláv állam sem. A nagy osztrák birodalom kellős közepén jugoszlávnak nevezve el Akadémiájukat, a horvátok lemondtak nemzeti nevükről, s előre megálmodták valamennyi szláv, balkáni nép romantikus egyesülését az Alpoktól Szalonikiig és Isztambulig. Egy tizenhétézer lakosú városban, egyetlen jogi fakultással és mindössze huszonnyolc egyetemi hallgatóval — ez volt a lehetőség, a keret egy születőben levő nép értelmiségének kialakításában, s mindez jelképesen mutatja azt az ínséges kulturális állapotot, amely, összehasonlítva a mai gazdasági és művelődési problémakörünkkel, intő például szolgál mindazoknak, akik, Mickel Rossi magaslatról szemlélve gondjainkat, nem veszik számba a megdönthetetlen tapasztalatot, hogy minden relatív a csillagok alatt. Társadalmi viszonyaink szerkezeti átalakulása folytán a lakosság kilencven százaléka rúgó paraszti tömegek leépülnek ötven százalékra, s a napi egydolláros jövedelemátlag helyett esetleg napi két dollárra vergődünk 1965-ig. Ez még mindig kevesebb, mint amennyi egy eszményi életszint megvalósításához szükséges, sőt egy Mickel Ross távlatából ezek csupa „semmiségek”...

Íródnak könyvek nálunk is, Mickel Rosséknál is, ám a Mickel Rossi jólétben fogant könyvek csodálatosképpen mégis a magára maradt ember mélységes erkölcsi csömöréről árulkodnak, amelyben az a bizonyos tizenkét dolláros napi átlag is unalmas, öngyilkos zátonynak látszik, amelyből nincs más kiút, csak a szex, a kék, az örület vagy az öngyilkosság.

Arra a kérdésre, hogy fejlődésünk igen fokozott iramát tekintve, könyveinket vajon az úgynevezett „szocialista derűlátás” ihleti-e, úgy valahogy válaszolhatnánk, hogy nálunk a művészi próza és költészet nem jár együtt az események ütemével. Verista szépirodalmunk jó része még mindig háborús tárgyakat dolgoz fel, a korszerű, úgynevezett modernista próza pedig nagyjából nincs elkötelezve, ugyanis a dolgok nálunk,

művészeti síkon, a teljes esztétikai szabadság jegyében folynak. Senki-
nek, aki minálunk könyveket ír, semmi oka sincs arra, hogy mimeljen
valamit, amit nem gondol vagy nem érez, ami pedig az úgynevezett
lelkiismereti őszinteséget illeti, amennyiben valaki nem alkot vagy ír
igazat, a hazugság inkább a legfrissebb kifejezésbeli fortélyok divathaj-
hászó követésében és majmolásában nyilvánul meg, de hát ez nem a mi
művészeti életünk sajátos vonása: így „csinálják” az egész világon.